

Kort meddelande

Et finsmedanlegg fra yngre jernalder utenfor Stavanger

I 2013 undersøkte Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger et finsmedanlegg datert til overgangen mellom merovingertid og vikingtid i Sømmevågen innerst i Hafrsfjorden på Nord-Jæren. Dette er første gang det er undersøkt en verkstedplass for finere metallhåndverk i denne delen av Norge. Anlegget ble undersøkt i forbindelse med et større utgravingsprosjekt der en rekke bosetningsspor fra ulike perioder ble gravd ut i 2013 og 2014. Arbeidet med å analysere materialet har så vidt startet.

Anlegget

Finsmedanlegget i Sømmevågen består av en 10 m lang og 5,5 m bred bygning og flere avfallslag rundt bygningen (fig. 1). Det er lokalisert til et område som ble dekket av flygesand i slutten av romertid og som lå brakk frem til siste del av merovingertid da finsmedanlegget ble anlagt. Resultatene fra ¹⁴C-dateringene antyder at anlegget var i bruk fra begynnelsen av 700-tallet til et lite stykke inn på 800-tallet. Bygningen er definert ut fra tydelige veggstolper og en rekke med takbærende stolper i midten. I området fantes det en god del stolpehull så det er nærliggende å tro at det enten har stått flere bygninger på stedet, eller at det er gjort utskiftninger/ombygginger av den bygning som ble påvist. Dersom det har stått flere bygninger i området som har avløst hverandre, har dette trolig funnet sted innenfor et relativt kort tidsrom siden ¹⁴C-dateringene omfatter en periode på ca. 150 år. Området der bygningen har stått ble undersøkt svært grundig, men det ble ikke funnet gjenstander hverken innenfor grunnplanet til bygningen eller i stolpehullene.

Like øst og vest for bygningen fantes det mørke, avlange fyllskifter som strakk seg langs begge langveggene. Disse ser hovedsakelig ut til å være avfallslag, siden nesten alle gjenstandene som kan knyttes til finsmedarbeidet er funnet her. Enkelte steder fantes det også konsentrasjoner med trekull og skjorbrente steiner i fyllskiftene. Dette

kan være spor etter esser, men det var ikke mulig å fastslå dette med sikkerhet ved utgravningen.

Noen meter vest for bygningen lå det en 16 m lang og 4 m bred forsenkning i sanden som var fylt med trekullholdig jord og store mengder skjorbrente steiner. I tillegg fantes det svært mye brennte beinfragmenter i fyllmassen, særlig ned mot bunnen av anlegget. Totalt ble det samlet inn ca 10 kg brennte bein fra forsenkningen. Disse er ikke analysert enda, men en foreløpig gjennomgang tyder på mesteparten består av slakteavfall fra husdyr. Det er imidlertid også en forholdsvis stor andel bein fra ville arter, særlig smågnagere, i materialet (pers. med. Sean Denham). Denne sammensetningen antyder at beinmaterialet ikke er matavfall, men at den store forsenkningen har blitt benyttet for å brenne/varme opp bein. En nærliggende tolkning er at de brennte beina skal relateres til produksjon av beinmel/beinaske som ble benyttet ved raffinering av sølv. Ved denne metoden, som kalles kupellasjon, blir det urene sølvet smeltet sammen med bly, enten i en esse eller i et kupellasjonskar, som er foret med eller laget av en blanding av beinmel og leire (Gustafsson & Söderberg 2005; 2007). Ved oppvarming oksiderer blyet og trekker ut urenheter i sølvet. Disse urenheterne blir så absorbert av foringen, og tilbake ligger tilnærmet rent sølv. I Sømmevågen ble det ikke funnet spor etter esser foret med beinmel, men det ble funnet en god del brennt/sintret leire i avfallslagene og en nærmere analyse av disse vil forhåpentligvis gi svar på om en har benyttet seg av kupellasjonsmetoden eller ikke.

Gjenstandsmaterialet

Den største funngruppen som kan relateres til finsmedarbeidet i Sømmevågen utgjør fragment av smeltedigler og støpeformer i leire (fig. 2). Totalt er det funne ca 50 digelfragment. Det er ingen hele digler i materialet, men ut fra formen og størrelsen til fragmentene ser de fleste ut til å ha vært fingerbølformet og relativt smale. De aller

Fig. 1. Finsmedanlegget bestod av en bygning som sees sentralt i bildet, samt flere avfallslag på begge sider av bygningen. I den avlange nedgravingen nærmest fotografen ble det funnet store mengder brente dyrebein. Foto Arkeologisk museum, UiS. —Around the workshop building (center of the photograph) was found much waste from metallurgical crafts. In the long pit closer to the photographer was found a great amount of burnt animal bones.

fleste diglene ble funnet på vestsiden av bygningen. Det er bare påvist noen få sikre støpeformer. I en av formene er det spor etter dekor, men det er foreløpig ikke fastslått hva som er støpt i denne. Noen av smeltedigelfragmentene er undersøkt i elektronmikroskop, og analysene viser at en har smeltet sølv i disse. Det ble også funnet noen små biter eller kapp med tilnærmet rent sølv, samt en liten bit med bronse i avfallslagene. På vestsiden av huset kom det for dagen et vektlodd i bly. I avfallslagene ble det også gravd fram en god del små nagler, stifter og hemper i jern, samt flere verktøy knyttet til smedhåndverk. Øst for huset låg det bl.a. en smedtang, og på vestsiden ble det funnet en digelgaffel og et trådjern.

Et spesielt anlegg i et sentralt område

Frem til nå er det kun på markedsplassene Kaupang og Gokstad i Vestfold at en har funnet konkrete spor etter finsmedhåndverk fra denne perioden i Norge (Pedersen 2010; Bill & Rødstrud 2013). Materialet fra disse stedene har mange

likhetstrekk med det fra Sømmevågen, men det er ingenting som tyder på at anlegget i Sømmevågen skal knyttes til en markedsplass. Det ser heller ikke ut til at produksjonen har vært så omfattende og variert som den vi ser på Kaupang og Gokstad. Likevel indikerer materialet at både teknikkene som er benyttet og ferdighetene til smedene i Sømmevågen har vært de samme som det vi ser på markedsplassene.

Sannsynligvis skal aktiviteten i Sømmevågen relateres til en storgård og en lokal maktelite som har hatt kontroll over produksjonen. Denne eliten kan ha bygget opp og organisert driften ved anlegget, mens selve håndverket er utført av omreisende, profesjonelle smeder, kanskje på sesongbasis. Storgården kan ha ligget ca 100 m nord for finsmedanlegget. Her ble det ved utgravingene i 2013 påvist en stor mengde stolpehull med dateringer som strekker seg fra 700-tallet til 1000-tallet. Det har vært vanskelig å definere bygninger ut fra stolpehullene, siden det meste av sporene ligger under dagens gårdstun, men sannsyn-

Fig. 2. Nederst i bildet et av smeltedigelfragmentene og øverst noen av støpeformene. I formen til venstre er det spor etter mønster. Foto Terje Tveit, Arkeologisk museum, UiS. —Bottom, a crucible fragment. Top, fragments of casting moulds.

ligvis har det vært en ganske omfattende bebyggelse i området gjennom hele vikingtiden.

Det gjenstår mye analysearbeid og tolkninger av materialet fra Sømmevågen, men resultatene fra utgravingen har et stort potensial til å belyse flere aspekter ved finsmedhåndverket og hvordan dette har blitt utøvd og organisert i yngre jernalder.

Litteratur

- Bill, J. & Rødsrud, C.L., 2013. En markeds- og produksjonsplass ved Gokstad i Vestfold. *Nicolay* 120. Oslo.
- Gustafsson, N.B. & Söderberg, A., 2005. The tidy metalworkers of Fröjel. *Viking Heritage Magazine* 2005: 3. Visby.

- 2007. En senvikingtida silververkstad i Fröjel. *Gotländskt Arkiv* 2007. Visby.

Pedersen, U., 2010. *I smeltedigelen. Finsmeden i vikingtidsbyen Kaupang*. Upublisert avhandling for ph.d.-graden. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.

Trond Meling
Arkeologisk museum
Universitetet i Stavanger
NO-4036 Stavanger
Norge
trond.meling@uis.no